

Luisa DOMENICHELLI, *Constitution et régime linguistique en Belgique et au Canada*, Bruxelles, Bruylant, 1999, 154 pàg.

Luisa Domenichelli, doctora en teoria de l'Estat i institucions polítiques comparades i actualment *Ricercatore* de dret públic a la Universitat Tor Vergata (Roma II), encerta plenament en aquest llibre quant a l'objecte escollit: l'anàlisi de dos models juridicolingüístics —el belga i el canadenc—, que tot i constituir referents constants, mancaven d'un tractament sintètic i comparat. A l'oportunitat de l'obra cal sumarhi la idoneïtat de l'autora, avalada especialment per l'elaboració de la seva tesi sobre el federalisme belga i per les estades també al Canadà, cosa que li ha permès discutir amb nombrosos especialistes en el dret lingüístic d'ambdós països, tal com s'exposa en el prefaci de l'obra. El repte de fer aquest estudi comparatiu no era senzill i Domenichelli el

resol brillantment amb una obra manejable per les seves dimensions i pel tractament utilitzat; útil tant per als qui realitzen una primera aproximació al tema com per als lectors especialitzats.

El llibre no només repassa les querelles lingüístiques que des de fa dècennis han ocupat el centre del debat polític en els dos països estudiats, per reflectir-les en els seus termes juridicoconstitucionals, sinó que pretén palesar la manera com la qüestió lingüística es connecta amb la fisonomia institucional del federalisme. El caràcter federal atípic dels estats belga i canadenc —que per això incomoden sovint els federalistes canònics— esdevé, així, el marc de referència general de la comparació. I, en concret, el condicionament d'ambdós sistemes polí-

tics per la presència de dos grans grups lingüístics territorialitzats, com a factor que augmenta el risc del conflicte intercomunitari i pot amenaçar la unitat nacional. L'objectiu darrer del treball és confrontar les solucions adoptades en els dos països per respondre a aquesta crisi, i els resultats permeten observar com, sobre un fons similar, els models de prevenció i gestió dels conflictes lingüístics apareixen substancialment diferents.

La unió dels aspectes anteriors es destaca en la *Introducció*, on primer se sintetitza la formació i el desenvolupament de les estructures federals fins al moment actual, per tal d'assenyalar les analogies en l'evolució dels dos estats, tot i el diferent punt de partença. En un segon apartat s'estableix el paràmetre de comparació emprat, consistent en les modalitats d'institucionalització del règim lingüístic. L'adopció d'aquesta aproximació institucional constitueix, segons el nostre parer, una de les aportacions més interessants —sens perjudici del seu caràcter instrumental— d'aquest estudi. La comparació se centra en els procediments segons els quals les solucions normatives són elaborades i en el paper corresponent als diferents agents formals (i, en particular, als representatius de les comunitats lingüístiques afectades) en els referits procediments. El marc teòric proporcionat per la utilització d'un mètode institucionalista per-

met, així, transcendir el que constituiria una exposició tradicional dels principis sobre els quals es fonamenten els règims lingüístics, per posar de manifest com la seva gènesi, evolució i acceptació final estan condicionades per la intervenció reservada als diversos òrgans que actuen en un context federal. Això no obsta, òbviament, que siguin aquells principis i el seu desplegament normatiu els que dotin de contingut tota l'anàlisi posterior.

La Primera part, dedicada a Bèlgica, consta d'un primer capítol relatiu a l'evolució històrica de les tensions entre francòfons i neerlandòfons, així com als principis constitucionals i a la distribució de competències que regeixen en la matèria lingüística. Destaca ja aquí la notable habilitat de l'autora per anar entreteixint els elements constitucionals, en part contradictoris entre si, que conformen el règim lingüístic belga: la llibertat de llengua; les àmplies competències de les comunitats; el principi de doble unilingüisme; o la intervenció del Tribunal d'Arbitratge —òrgan assimilable al nostre Tribunal Constitucional—, que fou creat, inicialment, per resoldre els conflictes comunitaris, entre els quals s'inclouen els derivats de l'exercici de les competències lingüístiques.

Hom podria connectar la posició d'observadora externa de Luisa Domenichelli amb el tractament preva-

lentment descriptiu de les dades constitucionals i jurisprudencials, així com de les possibilitats interpretatives palesades per la pràctica i la doctrina constitucional. Nogensmenys, el to general de l'obra no denota alienitat o neutralitat, ja que hi trobem pronunciaments personals sobre alguns dels aspectes més compromesos. Així, pel que fa al conflicte potencial entre la llibertat d'ús de les llengües (explícitament proclamada per l'article 30 de la Constitució) i l'unilingüisme territorial derivat de l'exercici de la competència de les comunitats per regular l'ús de les llengües, on l'autora admet la presència d'una mutació del sentit del primer precepte constitucional; o, per citar un altre exemple, la valoració positiva que mereix l'equilibri assolit per la jurisprudència del Tribunal d'Arbitratge en limitar l'expansió de la competència territorial de les comunitats pel que fa a la imposició d'obligacions lingüístiques als ciutadans (aspecte on el dret belga aplica solucions pròximes al dret internacional privat).

Dins el segon capítol s'examina la legislació lingüística sectorial en la matèria administrativa, l'ensenyament i les relacions socials. Les dimensions ajustades de l'obra no impedeixen que la informació continguda en aquests apartats sigui precisa i suficient per conèixer els criteris de regulació en els sectors lingüístics constitucionalment relle-

vants (aquest criteri explica també algunes absències, com el poder judicial o els mitjans de comunicació audiovisuals).

En el darrer epígraf d'aquest capítol es tracten els sistemes de protecció de les minories lingüístiques en una realitat complexa que possibilita que els dos grans components lingüístics (a banda de la presència objectivament minoritària de la comunitat germanòfona) puguin trobar-se, en situacions diferents, davant la sensació de posada en minoria. El plantejament de l'autora en aquest punt resulta clar: no hi ha substitució del principi de territorialitat pel de personalitat, sinó que la protecció de les minories confirma i alhora legitima el criteri territorial a través del respecte dels drets individuals. A pesar que el tema admetria un desenvolupament molt més ampli, s'aprofundeix prou per formular un paral·lelisme —que ja ens introdueix en el segon país estudiat— basat en la visió de l'autonomia territorial a Bèlgica com «*une forme de sublimation des droits collectifs*» (pàg. 84) que trobem al Canadà.

La *Segona part* del llibre, referida al règim juridicolingüístic canadenc, s'ajusta també a les característiques pròpies del debat constitucional que ha tingut lloc en aquell país. Les febles bases constitucionals per a la protecció del francès (llengua que es troba sotmesa a la pressió assimilacionista de l'anglès i

només majoritària a la província del Quebec) en l'article 133 de la Llei constitucional de 1867 i la distribució de les competències, determinant del fet que només de manera limitada les províncies puguin desenvolupar una política lingüística capaç de protegir l'especificitat de la població que enclouen (cas del Quebec), constitueixen els temes inclosos en el capítol primer. D'acord amb el paràmetre comparatiu establert, es plasma oportunament com influeixen en la institució progressiva del règim de les llengües oficials les contradiccions entre el punt de vista federal —favorable a un bilingüisme que, en la pràctica, afavoreix l'anglès— i el punt de vista quebequès —tendent a l'unilingüisme territorial—; i, en un altre nivell, el sentit de les intervencions del Tribunal Suprem, el qual ha tendit a disminuir l'autonomia legislativa provincial en matèria de llengües.

Congruent amb l'anterior, l'anàlisi legislativa del capítol següent s'estructura al voltant de les convergències i divergències presents en la política de llengües oficials menada per la Federació i pel Quebec. La perspectiva historicopolítica imprescindible en qualsevol aproximació jurídica al federalisme canadenc emmarca adequadament l'examen de les principals lleis federals i quebequeses. Hem de ressaltar novament la fluïdesa amb la qual es combinen en l'exposició la descripció dels aspectes concrets del

règim lingüístic (malgrat que aquí es renunciï a una anàlisi sectorial) i el joc dels principis complementaris que l'articulen: territorialitat *versus* personalitat (el darrer acollit en el pla federal per la política de promoció del bilingüisme i de protecció de les minories impulsada amb la Llei de 1969 sobre les llengües oficials), bilingüisme *versus* unilingüisme (aquest últim clarament perseguit per les autoritats quebequeses, com a fórmula de protecció de l'idioma més feble, en la Llei 101 de 1977 o Carta de la llengua francesa) i drets individuals a expressar-se en una llengua determinada *versus* drets col·lectius al desenvolupament de la cultura i a la protecció de la llengua del grup o comunitat.

Precisament, l'addició d'un tercer capítol es justifica, en el cas del Canadà, per la necessitat de recollir l'ampli debat sobre els drets originat per l'aprovació de la Carta canadenca dels drets i llibertats, mitjançant la Llei constitucional de 1982. En el si de l'anomenat procés de *patriació* de la Constitució, la incorporació de noves disposicions lingüístiques fonamentals respon a una ideologia liberal individualista, substancialment contrària a les aspiracions de la majoria de quebequesos, els quals varen restar-ne al marge. El llibre presenta de manera clara i concisa els nous elements jurídics que intervenen en aquesta polèmica lingüística. Especialment, la jurisprudència del Tri-

bunal Suprem quant a l'aplicació dels drets lingüístics, els quals, a partir del tipus de reconeixement que fa la Carta, no s'han pogut considerar com a drets forts en el marc de ponderació; mentre que, per contra, la projecció dels drets fonamentals sobre els drets individuals de contingut lingüístic ha permès oposar les disposicions constitucionals a la legislació lingüística del Quebec. També és objecte de comentari la clàusula interpretativa de protecció del multiculturalisme (art. 27 de la Llei constitucional de 1982), que s'ha concebut des del Quebec com una dilució de l'especificitat cultural i lingüística quebequesa. La situació resultant de reducció del dualisme pretès pels francòfons del Quebec —d'acord amb la idea de la Federació com a pacte entre els dos pobles fundadors— incrementa el sentiment del Quebec «*d'être un étranger au sein de la Confédération canadienne*» (pàg. 127).

Les *Conclusions* generals que tanquen el llibre serveixen per projectar nova llum sobre l'exposició anterior i inciten el lector a reflexionar sobre les estratègies diverses per protegir la pluralitat lingüística en un marc federal. Cal compartir les apreciacions de Domenichelli quan afirma que l'experiència de Bèlgica, «*si elle n'apparaît exemplai-*

re à ceux pour qui seule compte la stabilité de l'union nationale, est par contre riche d'enseignements pour ceux qui reconnaissent aux Constitutions des Etats multiculturels la tâche de traduire en principes juridiques les valeurs et les attentes de toutes les communautés qui en font partie» (pàg. 145-146); o quan, en relació amb el Canadà, defensa, d'acord amb el mateix criteri, la necessitat d'introduir l'especificitat del Quebec dins la Constitució federal. Tot això des d'una concepció de la norma fonamental com a seu on s'han d'incloure els diferents valors susceptibles de protecció, per tal de permetre després la ponderació —per part dels diversos òrgans implicats— dels que apareixen com a potencialment oposats en el si de les relacions complexes pròpies de les societats multiculturals.

En definitiva, una obra que, a banda de la seva pertinença i oportunitat ja advertides, destaca per l'equilibri formal, la coherència dels plantejaments i per obrir una via de reflexió interessant sobre els federalismes asimètrics a partir del tema de la llengua. En aquest sentit, cal valorar-la com una mostra de les potencialitats que ofereix un tractament rigorós del dret comparat en sectors jurídics i socials que són, també per a nosaltres, especialment sensibles.

Eva PONS